

Czibula Katalin

„... az állhatatlanság, a' lebdesés, igen is, vétek” Kazinczy és Lessing *Miss Sara Sampson* című drámájának fordítása

A *Miss Sara Sampson* Lessingnek az a műve, amely mindezekig az irodalmi kánon legszélesebb skáláján mozgott. Keletkezése idején a polgári szomorújáték egyik első megfogalmazásaként nagy sikereket aratott, s Európaszerte elismerést szerzett írójának. Nem sokkal később elhomályosították hírnevét más Lessing-művek, az *Emilia Galotti*, a *Náthán*, majd Goethe, Schiller drámái után egyre inkább háttérbe szorult. Ennek oka valószínűleg a dramaturgia azon sajátosságában rejlik, miszerint a szerző a darab jellemeiben olyan konstans figurákat jelenít meg, akik az adott drámai szituációban nem tudnak a sztereotípiáknak megfelelő módon viselkedni, ennél fogva a sztereotip nézői reakciókat sem képesek előidézni.¹ A darab négy főszereplője: a két nő között ingadozó, jó szándékú, de gyenge férfi, a feslett, rossz erkölcsű nő, a fiatal, szerelmében megalázott, elcsábított lány és a melegszívű, józan apja. Mindannyian a szentimentalizmus korának jellegzetes érzékenyjátéki figurái.

A dráma dramaturgiai döccenőjét az okozza, hogy ezek a szereplők nem a szokásos dramaturgiai szituációkban jelennek meg, és ezzel felborítják a dráma értékrendjét. Különösen igaz ez Mellefont és Marwood alakjára. A két nő között ingadozó férfi, aki az éreyneset, az ártatlant választja a szerelmi csábításhoz és a szerelmi játékokhoz jobban értő, de számító másiknál, csakúgy közhelyes a drámairodalomban, mint a démoni, szexuális vonzerejét számítóan használó nő. Sara Sampson, az ártatlan elcsábított megfelel a szentimentális hősnők alaptípusának: címszereplőként ennek az értékrendnek a középpontba állítását közvetíti a néző számára. Sara érzelmei fölött kontrollját veszítve megszökik szerelmesével a szülői háztól, és odaadja magát a férfinak, de mégsem veszíti el jóérkölsét, hiszen feltétel nélkül szereti a férfit, kész feláldozni magát Mellefont boldogságáért. A passzívan szenvedő szentimentális hősnőtípus újabb megtestesülése, az érzelmeit teljes bátorsággal felvállaló és megélni akaró ember nem is olyan tudatos típusa. Egyik legfontosabb sajátossága a szeretett férfi kritika és gyanakvás nélküli elfogadása és a házasság kereteinek maximális tisztelete. „*Vétke egygylágyszívű leány' botlása volt*”,² ahogyan

¹ Jellemzően mutatja ezt az a tény, hogy a mű modern olvasata egészen más, mint amilyen saját korában valószínűleg volt. Egyes honlapok úgy próbálják felkelteni az olvasói érdeklődést, hogy úgynevezett *Bettlektüre*ként ajánlják, a szerelmi háromszögnek és a házasság felbomlásának korszerűsített problémáját az érdeklődés középpontjába állítva.

² A Kazinczy-fordítás idézetei nem a Bajza-féle szövegkiadásból származnak, hanem Kazinczy kéziratából: MTA K K 615. A szöveg – benne a fenti idézet – legújabb kritikai kiadását lásd KAZINCZY, 2009. 173.

Kazinczy, a fordító nevezi.³ Vét az erkölcsi rend ellen, nem lázad, elfogadja ezt a rendet, és bűnbánatával fel is menti őt környezete a vétke alól. Bukása nagyban hasonlít a korszak ikonjává vált érzékenyjátéka, August von Kotzebue *Menschenhass und Reue* című drámája főhősnőjéhez, akit erkölcsi botlása mellett szintén az jellemmez legjobban, hogy ez a botlás egyszeri megtévedés, alkalmi eset volt csupán: a vétek egyszeri volta igen erőteljes hangsúlyt kap a darabban.⁴ Lessing inkább a vidéki lány megejtő bájára hangolja Sara szerepét, mint a tudatos érzelmi lázadóéra. Passzivitása, a drámai akciót csak végső tetteben alakító figurája is ezt a szólamot erősíti: halálos ágyán eltépi a szerelmi vetélytársát és gyilkosát leleplező levelet, és annak gyermekét apja és szerelme gondjaira bízta.

Dramaturgiai ellenpontja a velejéig romlott, rosszerkölcű Marwood, Mellefont régi szerelme lenne. Ez a kurtizánra hangolt alak azonban nem alkalmazkodik a klisékhez, igazi romlott tulajdonságai nem jelennek meg a drámai akcióban, csak a Sara pártján álló környezet elbeszéléséből lenne hitelesíthető romlottsága, de ők mint elfogult szereplők, nem rendelkeznek elég meggyőző erővel. A kurtizán alakjának paradigmikus ábrázolásához hozzátartozna a pénzsóvárság, a szerelem pénzért való árusítása – és a bujaság, a férfi érzéki romlásba döntése. A drámán belül azonban Marwoodnak mindkét viszonylata többértelmű megvilágításba kerül. Csak a többi, irányában erőteljesen elfogult szereplő beszéli róla, hogy anyagilag tönkretette Mellefont-ot, a dráma világán belül éppen azt látjuk, hogy nem érdekli a pénz, sőt gőgösen vissza akarja adni Mellefont-nak a tőle kapott ékszereket, vagyontárgyakat. Érzéki csábításának megrontó erejét pedig a tőle szabadulni akaró Mellefont verbalizálja („*megetanultam, miben különböz a' szeretet és a' vastag öröm*”⁵), akinek ez a megnyilatkozása legalábbis kétes értékű: a megunt szerető már nem hatásos szexuális vonzerejét megszólalni nem hiteles állásfoglalás. Főleg úgy nem, hogy az elmúlt szerelemnek gyümölcse is van, közös gyermekük, Arabella, aki Marwood mellett él. A társadalom női szerepkészletéből tehát nem csupán a csábító, hanem az anyai szerep is az ő alakjához kapcsolható, és e kettő társadalmi megítélése meglehetősen különböző. A szerző láthatóan nem hangsúlyozza Marwood alakjában a rossz anya szerepkliséit. Sőt, amikor Marwood szerelméért harcol, tulajdonképpen gyermeke apját akarja visszakapni a maga és lánya számára, és ezzel az ideálisnak nevezhető családmódellet képletének fenntartására tett kísérlete a hagyományos értékrend pozitív figurájává változtatja. A paradigmához történő alkalmazkodásra ugyan kísérletet tesz Lessing: a nő dühödt anyatigrisként nyilvánul meg, amikor látja, hogy elveszíti a férfit („*Uj Medéát [sic!] látsz bennem*”⁶), de nem bántja a gyermeket. Sőt, értesülünk arról, hogy Mellefont erőszakkal elveszi tőle a kislányt, elzárja köztük a kapcsolattartás lehetőségét is, és az asszony nagy erőfeszítések árán szerzi vissza magának a gyermekét.

³ A német nyelvű idézetek forrása: LESSING, 1954. 10. A fent idézett mondat németül: „*Es war der Fehler eines zärtlichen Mädchen.*” A *zärtlich* szó fordításáról és az érzékenység stílusirányzatával való összefüggéséről figyelemre méltó észrevételeket tesz JÁNOS-SZATMÁRI, 2007.

⁴ Vö. JÁNOS-SZATMÁRI, 2007. 90.; 126.

⁵ KAZINCZY, 2009. 184. A német „*die Liebe*” és „*die Wollust*” szó áll a magyar „szeretet” és „vastag öröm” kifejezés hátterében.

⁶ KAZINCZY, 2009. 190.

A mai olvasatnak megfelelően Sara az, aki egy működő kapcsolatban a csábító „harmadik” szerepét játssza, és Marwood az, aki anyaságában, nőiségében sértve harcol a családi kötelek visszaállításáért. Mindkét nőt a szerelmi szenvedély rendeli a férfi mellé, de ez a szenvedély Sara alakjában pozitív értéként argumentálódik: tiszta szívvel követi az érzelmeit, a szenvedélynek és a szexualitásnak csupán a szentimentalizmus által pozitív értéként értelmezett sztereotípiái kapcsolódnak alakjához. Marwood esetében azonban ugyanannak a cselekedetnek – házasság nélkül kapcsolatra lépni egy férfival – a buja testi vágy, a bűnös szexualitás és a férfit megbabonázó érzékiség a motivációja. A két női viselkedésforma között csak két ponton érzékelhető különbség. Ez az argumentáció is Sara szájából hangzik el, aki a saját védelmének érdekében tesz distanciát Marwood hajdani házasság nélküli kapcsolata és az ő mostani szökése között, tehát ismét csak elfogult ítéletek szólnak az asszony bűne mellett: *„Ha én egy Marwood’ tapasztalásaival bírtam volna, bizonyosan nem tettem volna a’ botlást, melly vele illy alázó paralelbe ejt. ’S ha csakugyan megtettem volna, nem maradtam volna benne tíz évig. Egészen más dolog, tapasztalatlanságból botlani, egészen más ismét, ismerni a’ botlást, és benne még is állhatatosan megmaradni.”*⁷ Tehát tapasztalatlanságát hozza fel mentségül, és a házasságon kívüli kapcsolat hosszú időtartamig húzódó voltát kárhóztatja Marwoodban. A dráma első jeleneiből azonban az derül ki, hogy ő maga sem rohant haza, amikor a megszőkötött férfi nem vette feleségül rögtön, hanem már kilenc hete várakoztak egy fogadóban házasság és továbbindulás nélkül. Sara pedig végigsírja ugyan az éjszakát, de még szemrehányásaival sem akarja zaklatni a hón szeretett férfit. A különbséget tehát verbálisan hangsúlyozza a szerző, de a két nő kísértetiesen hasonló pozícióba kerül a kapcsolat folyamán: mindketten beleszeretnek a férfiba, mindketten feláldozzák érte jó hírüket, becsületüket, és a férfi mindkettőjüknek házasságot ígér. Ennek feltétele egy reménybeli örökség megszerzése, amellyel közös jövőjük egzisztenciális alapját biztosíthatná. A házasság azonban egyik esetben sem realizálódik, az egyik kapcsolat egy törvénytelen gyermekkel és egy elhagyott nővel, a másik pedig az elcsábított nő halálával ér véget. Ezt a hasonlóságot a dráma nyelvi megformáltsága is érzékelteti: *„a’ ki az Úrért születését, tekintetét, erkölcsét, nyugalmát feláldozta. Emlékeztetni fogom azon első napra, midőn meglátott, megszeretett, arra az első napra, mellyen én is megláttam, megszerettem az Urat; szerelmének első szemérmes, bártortalan megvallására, mellyet lábaim előtt teve, viszontszeretetem’ első bizonyosságára, mellyet belőlem kisajtott; a’ leglelkesebb nézésekre, a’ legheveseb ölelésekre, mellyek azt követték; azon szavas némaságra, midőn munkának-eredt érzéseinkkel másikának legtitkosbb mozdulatait kikitalálta, epedő szemünkben a’ léleknek legrejtettebb gondolatit olvasta; a’ közelítő gyönyör⁸ reszkető várására, ’s részegítő örömeinek édes lankasztásaikra, mellyekben a’ boldog teljnek közepette elalélt lélek új boldogságokra szede erőt. Mind ezekre fogom emlékeztetni, édes Mellefont, ’s áltölelem térdeit, ’s nem szűnök meg könyörögni azon egy adományért, mellyet tőlem meg nem tagadhat, és a’ mellyet pirulás nélkül fogok elfogadhatni.”*⁹ Ezek egyaránt lehetnének Sara és Marwood könyörgő szavai. Mivel az „egy adomány” a férfi kezéből nem a házasság, hanem a halál, szóban folytatódik, tudható, hogy történetesen a megunt

⁷ KAZINCZY, 2009. 216.

⁸ Ismét a német *Wollust* jelenik meg az eredetiben, ezúttal „gyönyör”-ként fordítja Kazinczy. LESSING, 1954. 32.

⁹ KAZINCZY, 2009. 186.

szerető szájából hangzanak el. Marwood sem tekinthető azonban hitelesen megszólaló szereplőnek a darab folyamán, hiszen az egyik legfontosabb tulajdonságaként a színlelés körvonalazódik, még saját vallomása szerint is többször vállalja fel kényeszerű szerepként a színlelő magatartást. Ez az alapvető különbség: Sara feltétlen őszintesége, színlelni nem tudása és Marwood nyelvi és cselekvő profizmusa a hamisság terén vonja meg az egyetlen igazi erkölcsi különbséget a két nő között, ami az érzékenység értékrendjének tükrében és a mai olvasó szemében is Sara javára billenti a mérleget. Tulajdonképpen ez a tulajdonsága, az álságos cselvetés teszi hitellessé és heroikus kétségbeesés helyett elítélendő erkölcsi tetté a vetélytársnő meggyilkolását. A Marwood–Sara ellenpontozás tehát ellentmondásosan fogalmazódik meg a drámában. Sokkal inkább színszerű, jó színészi alakításnak teret adó megoldásról van szó, mint dramaturgiaiailag is helytálló szerkesztésről.

Az ártatlan és erényes polgárlány, valamint a romlott, de szerelmében kiszolgáltatott – sőt éppen a szerző által viszonzatlan szerelemmel „büntetett” – végzetes nő¹⁰ szembeállítására Lessing *Emilia Galotti*jának is fontos dramaturgiai pillére, sokkal határozottabb kontúrokkal, egyértelműbb értékrenddel, mint a *Miss Sara Sampson*ban. Az igazi megformáltságát, mind színpadi, mind drámai lehetőségeinek teljes kiaknázását Schiller Luise Millerének és Lady Milfordjának oppozíciójában lehet tetten érni. Azt a színpadi lehetőséget, hogy a két személyiséget, két értékrendet ütköztesse a szerző, és ezáltal két színésznőnek teremtsen lehetőséget nagyformátumú drámai szerepformálásra, Lessing is kihasználja, sőt Sara konstans értékeivel szemben ugyanúgy a bukott, de büszke nő változó, többregiszterű alakjának a körbejárására teszi a jelenet hangsúlyát. Marwood is egyfajta átalakuláson megy át a Sara-val folytatott dialógus során, mint Lady Milford, de nem a vetélytársi göggtől az elegáns felül- és felemelkedés felé halad a jelenet íve, hanem ellenkezőleg: az önmaga apológiájával indító nő a tomboló bosszúállásig jut el, amikor látja, hogy fiatal és győztes vetélytársa megveti és elítéli normákat áthágó szerelmét. Sara Marwood sajátjához hasonló vétségével szemben teljesen érzéketlen, sőt anyaságának értékeit is megveti és erkölcsi felsőbbrendűségét hirdeti: „engem a' Marwoodokkal egygy sorba ne állíts”.¹¹ Ez a motiváció az, ami Marwoodot a gyilkosságig juttatja el.

A szerelmes „hős” nem hősi alakja a mű értékrendi bizonytalanságának igazi kulcsa: elcsábította a lányt, megszőktette apjától, majd nem vette feleségül, mert egy bizonytalan örökségre várt. Ilyen indokkal nem vette feleségül a másik nőt sem, és tette törvénytelen származásúvá állítólag hön szeretett lányát is. Ez az anyagi értékekhez való kötődés nem a szentimentális hősök sajátossága. Fried István szerint: „Az *Emilia Galotti* és a *Miss Sara Sampson* az udvari-nemesi és a nem-nemesi-polgári szemlélet, életlátás, erkölcsi felfogás kibékíthetetlen ellentétére hívta föl a figyelmet, és ebbe a gondolatkörbe illeszkedik bele az érzelmi zűrzavarokat átélő Kazinczy hasonulása a *Stella problémaköréhez*.”¹² Míg az *Emilia Galotti* valóban ennek az udvari-nemesi értékren-

¹⁰ Nem véletlenül kerüljük a végzet asszonya kifejezést, amely csupán a 19–20. század fordulójának *femme fatale* irodalomban és képzőművészetben egyaránt megtalálható nőtípusára alkalmazható maradéktalanul, majd a filmvászon nyeri el véglegesen mai közhelyes körvonalait. Lényegesnek tartjuk azonban, hogy a 18. századi európai drámában hódító nőtípus előzménye ennek a későbbi jelenségnek.

¹¹ KAZINCZY, 2009. 216.

¹² FRIED, 1996. 76.

di összeütközésnek az első jelentős drámai megnyilvánulásaként értékelendő a világirodalomban, addig a *Miss Sara Sampson* nem él ennek az oppozíciónak látványos lehetőségével. Verbálisan sehol sem jelenik meg a szövegben ez az ellentét, nem derül ki, hogy Marwooddal és Mellefont-nal ellentétes-e Sara származása. Sokkal kézenfekvőbb abba a problémakörbe kapcsolni a drámát, amely a társadalmi-politikai krízis privátszférában történő lecsapódásának következményeit regisztrálja, és így a Stella világához hasonlóan magánéleti válsággá transzponálja a társadalmi erővonalak átalakulásának következményeit. Mindkét esetben a házasság intézménye felől jelenik meg ez a társadalmi krízis, de a Lessing-drámában az őszinte szerelem és a család problémája éppen az ellenkező póluson manifesztálódik, és mindkét esetben kudarcra ítélt: Sara szerelmét követve széttöri az apja által felépített családi kereteket, de Marwood törekvése egy hagyományosan felépülő családmodellre ugyancsak bukásra ítéltetik, ugyanakkor az negatív ellenpontja Sara szerelmének.

Lessing Mellefont mindkét szerelmét bemutatja: a jelenlegit és a múltbéli is. Mintha egy ingatag lélekben lezajló szerelmi folyamat két stádiumát testesítené meg a két nőalak, és nem két különböző vonzódást: a szerelem kezdődő, érzelmi-leg túlhevült időszakát, majd az elmúlt érzés és a kényszerű kapcsolat megmaradt nyűgét. Ugyan Mellefont azt állítja, hogy Marwood körmönfont módon elbódítja őt, de nem érthető, mivel is, hiszen az asszony őszintén szereti, és vissza akarja szerezni. Hogy mit veszített Mellefont a Marwood iránti szerelemben, azt is csak a férfi állításából ismerjük: „*ez a' tudásom sokamba került: erszényembe, becsületembe, szerencsémbe.*” Ez azonban nem nyer indoklást a darab során: Mellefont úgy nyergel át a Marwood-szerelemből Sara megszőktetésébe, hogy sem társadalmi, sem anyagi helyzete nem változik, érzelmi vesztese a kapcsolatnak pedig nem ő, hanem a nő. Hiteltelennek tűnik személye már a dráma első jeleneteiben is, hiszen az olvasó ugyanúgy nem érti, mint Sara, miért nem vette már feleségül a megszőktetett lányt. Késlekedése, magyarázatai súlytalanok, hogy végül a negyedik felvonás második jelenésében egy monológban lepleződjének le igazi indokai: fél a házasság kötelelétől. A 18. század hőseit tekintve is férfiatlan magatartás, amint csak magának vallja be, hogy a szerelem örömeit szívesen élvezné, kötelességeit azonban nem akarja vállalni: „*És még is reszketek azon pillantattól, melly őtet örökre, melly őtet a' világ' szemé előtt enyémmé teszi. Azt elhárítani többé nem lehet, mert atyja ellágyúlt, mert kegyébe fogad. – Messzére halasztani sem lészen lehetséges. Késletetése eddigis sok kínos vádakat vona rám. De voltak légyen bár melly kínosak, tűrhetőbbek voltak mint ez a' bús gondolat, hogy életemnek minden napjaira le leszek lánczolva [...] Szára Sampson a' kedvesem. Menynyi boldogság van e' szóban. – Szára Sampson a' hitvesem. E' boldogságnak oda van fele, – 's a' másík fele – oda lesz.*” Sara sorsa sem lenne tehát más, mint Marwoodé. Mindkét nő érdemtelenre pazarolja a szerelmét. Mellefont azon felismerése Sara halálos ágyánál, hogy „*én öltem-meg. – Nem vagyok e inkább én gyilkosa mint Marwood*”, sokkal hitelesebbnek tűnik, mint a Sir Willamnek, Sara atyjának megbocsátása: „*Ah! inkább gyenge volt mint gonosz.*” Ebben a minősítésben felrémlik az *Esztelle* előszavának apológiája a „*nem gonosz, de gyenge vétkes*”-ről. Így Mellefont a Fernandók, Clavigók társává válik. A szentimentális hősoktól tehát távol esik ugyan, de bevonul azoknak a kétes erkölcsiségű drámai karaktereknek a sorába, akik láthatóan a fiatal Kazinczy fordításaiban újra és újra kiemelt szerepet kapnak.

Lessing művei a legkorábbi időszaktól jelen vannak Kazinczy fordítási tervei-
ben. Elsőként a *Miss Sara Sampson* emlegeti tervei között a *Hadi és Más Nevezetes
Történetek szerkesztőségének* írott, 1790. március 8-i levelében: „*Hamletem a' jövő
héten sajtó alatt leszz, 's talám Lessingnek Miss Sara Sampson-ja is utána fog menni.*”¹³
Ugyanígy német nyelvű levelében Kovachich Márton Györgynek is beszámol ar-
ról, hogy a *Hamletet* már nyomják, s ezt követi rögvest az ő *Miss Sara Sampsonja*.¹⁴
Július elsején a *Hamlet* mellett már a *Stella* és a *Miss Szara Szampszon* második kor-
rektúrájának címlapját mint „*Kazinczy Ferencz Kül-földi Játszó-szinjének első kötetét*”
küldi meg báró Prónay Lászlónak.¹⁵ Ugyanebben a levelében viszont már az *Emilia
Galottit* is említi, a levelezésben itt először. 1791 áprilisában a „*Hamlet, Macbeth,
Sztella, Missz Szara Szampszon*” már kész, az *Emilia Galottinak* „*még hívja van*”,¹⁶ de
még 1793 elejére sem készül el.¹⁷ A *Hamlet*-fordítás egy fennmaradt példányában
érdekes bejegyzés látható a Lessing-fordításra vonatkozóan: a címlapon egy autog-
ráf dedikációt találunk, a címzett neve ugyan olvashatatlanul ki van kaparva, de a
keltezése: „*Regmec, Ápr. 17d. 1793.*”, és a kötet végén ugyancsak autográf bejegy-
zéseként: „*A' Munka' Nyomtatattása mindjárt Hamletenn elakadott. – Sztella és Missz
Szára Szampszon még ekkoráig sem jöttek-ki. – Regmec, a' 4dik hónapnak 3dikán, 1793.
Kazincy.*”¹⁸ Még ez év júliusában is a „*készülnek 's készen vannak rész szerint*” művek
között említi mindkét Lessing-dramát Kis Jánosnak.¹⁹

Kazinczy három Lessing-dramát fordított le, a *Miss Sara Sampson* mellett az
Emilia Galottit és a *Barnhelmi Minnát*. A Magyar Tudományos Akadémia Kézirat-
tárában található egy olyan autográf kézirat-kötet, amely a három Lessing-darabot
együttesen tartalmazza az alábbi címlappal:²⁰

LESSING'
JÁTÉKSZÍNI
MESTERMÍVEI.
EMILIA GALOTTI.
MISS SARA SAMPSON.
MINNA VON BARNHELM.
MDCCCXXX”

Ezt követi még egy címlap, amely azt mutatja, hogy 1830-ban Kazinczy egy új sorozat darabjaként készült kiadni a három drámát:

¹³ KAZINCZY, 1891. 45. – Kazinczy Ferenc levele a *Hadi és Más Nevezetes Történetek szerkesztőségének* (Kassa, 1790. március 8.)

¹⁴ „*Mein Hamlet wird gedruckt. Und meine Miss Sara Sampson folgt dem Hamlet gleich nach.*” KAZINCZY, 1891. 50. – Kazinczy Ferenc levele Kovachich Márton Györgynek (Kassa, 1790. március 19.)

¹⁵ KAZINCZY, 1891. 82. – Kazinczy Ferenc levele báró Prónay Lászlónak (Regmec, 1790. július 1.)

¹⁶ KAZINCZY, 1891. 185. – Kazinczy Ferenc levele Aranka Györgynek (Regmec, 1791. április 8.)

¹⁷ KAZINCZY, 1891. 286. – Kazinczy Ferenc levele Aranka Györgynek (Regmec, 1793. január 5.)

¹⁸ *Kazintzy Ferentz' Kül-földi Játszó-szinje. Első kötet. Hamlet. – Stella. – Missz Szara Szampszon.* Kas-
sán, Ellinger János' Kir. Priv. Könyv-nyomtatónál. 1790. OSzK Kt Oct. Hung. 915.

¹⁹ KAZINCZY, 1891. 298. – Kazinczy Ferenc levele Kis Jánosnak (Regmec, 1793. július 27.)

²⁰ MTAK Kt K 615.

KAZINCZY FERENCZ'
 FORDÍTÁSAI
 ÚJ LITERATÚRA.
 III. KÖTET.
 MDCCCXXX.

A következő lapon található egy bejegyzés, amely arról tanúskodik, hogy Bajza kiadását csak részlegesen fogadja el a szerző, és tovább akar dolgozni a fordításokon: „*Emília Galotti itt áll nyomtatásban, Minna megett. Bajza az olaszokat magyarokká akarta csinálni, 's minthogy ő volt kiadóm, nem ellenzém hogy tegye dolgozásommal a' mit akar. Itt magam adom ki dolgozásomat, 's azt teszem a' mit jónak magam látok. Legyen szabad az olasznak köztünk magyarok közt olasznak maradni. – Az Odoardo a' németnél is Edoard, és míg is Lessing meghagyta rajta az Odoardo nevet, mert a' német Olvasót Olasz világba vitte által. Shakespeárt Wilhelmnek nevezi e a' német vagy Williamnak? Az én szeretett barátomnak, Bajzának igaza lehet, de igazom nekem is van, 's mint én engedtem neki az ő Kiadásában, úgy ő nem veszi rossz neven, ha itt magamat követem inkább, mint őtet. – Miss Sara Sampson a' Magyar fordító így nevezze e: Szempson Sára Kisasszony?*” A bejegyzés első mondata nehezen értelmezhető, hiszen a kötet első darabja itt is az *Emília Galotti*, ahogyan a címlap jelzi, és a *Minna* utána, nem előtte következik, sőt közéjük ékelődik még a *Miss Sara* is. Lehetséges, hogy a darabok szövegét csak a megjegyzés leírása után állítja más sorrendbe és fűzi össze, viszont az *Emília Galotti* címe után a műfajmegjelölés alatt már érvényteleníti is Kazinczy ezt a kéziratos példányt: „*Mind a' hármat újra dolgoztam 1830. És így ez után nem szabad nyomtatni. Széphalom Január 11d. 1830. Kazinczy Ferencz*”

Ezt a tisztázatot már nem tartja érvényesnek, de ennek ellenére eléfűzi a már bizonyosan a kiadás után írt kritikáját, hiszen a kiadás július 7-én jelent meg. Tehát a kézirat összefűzése mindenképpen 1830 második felében kellett, hogy történjék. Az időben legkorábbi adathozható fordítás, a *Miss Sara Sampson* a kötet második darabja. Címlapja:

MISSZ
 SZÁRA SAMPSON.
 SZOMORÚJÁTÉK.²¹

A darabnak van egy közel egykorú másik kézirata is, ugyancsak a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában,²² a kötet utolsó oldalán, a dráma vége után egy „*Admittitur*” cenzori bejegyzéssel, melynek keltezése: „*Pestini, 9/12. 841.*” Ez a dátum a nyomtatás engedélyezésére vonatkozik és bizonyosan nem a lejegyzés idejére. A fordítás nyelvileg igen hasonló az előzőhöz, bár kevesebbnek tűnik benne a javítás, ezért gondolhatnánk a kötetbe fűzött szöveg tisztázatának, de bizonyos

²¹ A *Miss Sara Sampson* szövege megtalálható az említett kézirat 101–209. oldalain, vagyis az 54a–108a lapokon, lásd MTAK Kt K 615. 101–209. (54a–108a)

²² *Miss Sara Sampson* másik kézirata, amely az 1–118. lapokon csak ezt az egy drámát tartalmazza, címlapján német nyelvű jegyzettel a tipográfiára vonatkozóan, lásd MTAK Kt RUI 4^o49. 1–118.

helyeken úgy alakítja a szöveget, mintha a javított szövegből az áthúzott felé kanyarodna vissza, illetve alapvetően más nyelvi megoldásokat is használ. Hasonló munkamódszerrel készült szöveget látunk például a *Titus kegyelmessége* esetében, amikor majdnem egyidőben, mondhatni párhuzamosan keletkezett két szöveg a fogság első időszakában, 1795 nyarán; a két fennmaradt kézirat ott is egykorú, és mégis két hasonló, de nem azonos szövegállapotot mutat.

A darab harmadik kéziratát az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára őrzi.²³ A külön kötött kézirat fóliáns alakú, mind méretére, mind írásképre nézve a '90-es években keletkezett kéziratok jellegzetes tulajdonságait hordozza, viszont külön kötése nem Kazinczytól származik, de még csak nem is az első hagyatéki feldolgozásból: oldalszámozása a címoldalon 57-tel kezdődik és 104-gyel ér véget. A második, utólagos számozás géppel történt, nem oldalakat, hanem lapokat számol, a címoldalt nem számozza, hanem a szöveg első oldalán 1-gyel kezdődik, majd 23-mal ér véget. A lapszámozás kezdetén fejlécben középen szintén egy 23-as szerepel, ami valószínűleg a teljes lapszámra utal. A kézirat címlapja:

*Missz Szára Szampszon.
Lessing után.
Kazinczy Ferencz*

A fordító neve valószínűleg Kazinczy kézírásával, de más tintával, utólagos bejegyzésnek tűnik. A szerepeket nem tartalmazza, a címoldal után a dráma szövege kezdődik, és a harmadik felvonás harmadik jelenetének első harmadában mondat közben megszakad. Abból, hogy a kézirat eleje és vége egyaránt csonka, valamint abból a tényből, hogy a darabot a '90-es években Kazinczy már késznek állítja, valószínűsíthető, hogy a kézirat utólagosan csonkult meg, és egy teljes fordítás részlete. Mindamellet ebben a kéziratban sehol, semmilyen keltezés nincs, csak formátuma, grammatikája és nyelvallapota alapján következtethetünk rá, hogy egy 90-es évekbeli változatról van szó. Jellegzetesen mutatják ezt azok a nyelvi megoldások, amelyek az idegen szavak átírásával kapcsolatosak: a *Sir William* használt alakja: *Szer Williám, Marwood* helyett *Marwúd, Mellefont* helyett *Mellfont, Sampson* helyett *Szampszon* áll. Az 1800-as években Kazinczy már nem írja át az idegen szavakat magyaros, hangzason alapuló ortográfiával. A szöveg oly sok tekintetben különbözik a későbbi változatoktól, hogy míg a két teljes szövegvariáns szinte egyidőben készülhetett, ez a töredék időben jóval megelőzi azokat.

Kazinczyt a *Miss Sara* kezdettől fogva mint színpadra szánt dráma érdeklí. Ezt mutatja az az 1790. június 22-i dátummal ellátott, tulajdonképpen a *Hamlet* előszavának tekinthető szöveg, amelyet Kazinczy egy Prónay Lászlónak címzett augusztus 1-jei keltezésű leveléhez mellékel. Itt a következőképpen sorolja fel a magyar színtársulat számára készülő darabokat: „PÉTZELI most adá-ki Alzirt, Mero pé t és Tancre det; GÖBÖL kész Brú tusssal és Caesarral; VITÉZ Clavigóval; FEHÉR majd Britannicust ad; Zayrt, Czidet és egyéb versekben írtt darabokat pró sára által önteni, valamint a' ZECHENTER darabjait is eredeti büneiből ki-mosdatni nem vólna nehéz. Én pedig Néked, tiszteltt nagy Hazafi! Nyel-vüinknek mind indulatos, mind igen érzékeny betsülője! Hamletet nyújton-bé, utána küldvén

²³ OSZK Kt Fol. Hung. 142.

nem sokára Stellát Göthéből, Miss Szára Számpszont és Emilia Galottit Lessingből, Medeát Gotter, és a' Shakespear Macbethjét Bürger után."²⁴ Ráday Pálnak egy német nyelvű levélben, amely szintén a jövődő magyar színtársulat lehetőségeivel foglalkozik, azt állítja, hogy „vannak színészeink”, és felsorolja a fenti darabokat.²⁵

A fogság után inkább az *Emilia Galotti* kerül előtérbe, de amikor 1814-ben egyre erőteljesebben körvonalazódik a *Szép Literaturá* sorozat gondolata, újra megjelenik a *Miss Sara* is. Kazinczy első elképzelései szerint három Lessing-mű kerülne be ebbe a sorozatba: a *Miss Sara Sampson*, az *Emilia Galotti* és a *Barnhelmi Minna*. Míg azonban e két utóbbi drámán szinte egyszerre dolgozik, egy kötetbe szánja őket, addig a *Miss Sara Sampson*t nem a Lessing-művekkel kezeli együtt. Döbrentei Gábornak 1814. március 4-én így számol be terveiről: „*Trattner* most az én *Munkáimat* szándékozik kiadni. Talán *Báróczyval* veszi a' *Publicum* a' *Jelentést*. Nagyon sajnálnám ha elakadna a' *Munka*. Ezen *Gyűjteményemre* már csak *Miss Sara Sampson*t, *Romeo* és *Juliát*, *Lanassát* és *Hamletet* kell 's a' *Meszziást* letisztáznom, ledolgoznom. – Míg ezen által nem esem, addig kevés üres óráim lesz.”²⁶ Egy hónap múlva, április 3-án említi újra, ekkor a jövődő szerkesztőnek, Helmezynek: „*Itt küldöm Trattner Úrnak Munkáimnak 5dik Kötetét* (az az *Miss Sarat*, *Ossziant*, *Boufflerst*).”²⁷

Amikor abba a taktikába kezd, hogy a vélhetően nehezebben befogadható művek mellé közönségcsalogatónak populárisabb műveket illeszt, a *Miss Sara* is ez utóbbi kategóriába kerül: „*Kérni fogom Trattner Urat*, hogy ezen első *Lieferungra* az első és második *Kötet* mellé ne a' harmadikat, hanem az ötödiket, (*Miss Sara*, *Ossian*, *Boufflers*) tegye; mind azért hogy az 5dik meg fogja győzni a' pór ízlésűeket, hogy nem lesz érthetetlen a' mit adok”.²⁸ Látható tehát, hogy a *Miss Sara* nem mozog együtt a másik két lefordított Lessing-művel, az *Emilia Galottival* és a *Barnhelmi Minnával*. Úgy tervezi, hogy a *Miss Sara* a *Botcsinálta doktorral* és a *Lanassával* fog együtt megjelenni, és az azt követő kötetben lesz a két további Lessing-dráma.²⁹ Nem a műfaji hasonlóság tereli egymás mellé a darabokat, sőt koncepciójában határozottan az egy kötetben belüli sokféleség érvényesül. A *Miss Sara* elválasztásának szándéka a másik két drámától végigkíséri a *Szép Literaturá* megjelenését. Csak akkor kezd újra együtt beszélni a három Lessing-drámáról, amikor azok kimaradnak a kilenckötetes vállalkozásból, és Kazinczy tizenöt kötetre akarja bővíteni a sorozatot: „*Trattner Úr elkészülvén azon IX Köteteimmel*, mellyeknek kiadásokra magát az *Előfizető*knak 1814. lekötetezte volt, önmaga szállíta-meg, hogy *ereszteném* utánok *Klopstocknak* *Meszziását* is *Három Kötetben*, melly, valamint *Emília Galotti*, *Miss Sara Sampson*, *Barnhelm Minna*, *Boufflers* *Levelei*, *Wielandnak* egy *Szép Regéje*, *Rigó Jonathán* (*Médecin malgré lui*) és *La Rochefoucault* *Gnómáji* ezen *IX Kötetben* helyt nem talált. Mert az egész *Gyűjtemény* ezekből áll, 's fog öszveséggel *XV Kötetben*, végződni, ha a' *Publicum* a' nemeslelkű *Kiadót* előfizetési által segíteni tovább is méltóztatik.”³⁰

²⁴ KAZINCZY, 1891. 85. – Kazinczy Ferenc levele br. Prónay Lászlónak (Regmec, 1790. augusztus 1.)

²⁵ „[...] *haben wir Acteurs*”. KAZINCZY, 1891. 96. – Kazinczy Ferenc levele Ráday Pálnak (Kassa, 1790. augusztus 15.)

²⁶ KAZINCZY, 1901. 260. – Kazinczy Ferenc levele Döbrentei Gábornak (Széphalom, 1814. március 4.)

²⁷ KAZINCZY, 1901. 307. – Kazinczy Ferenc levele Helmezy Mihálynak (Széphalom, 1814. április 3.)

²⁸ KAZINCZY, 1901. 343. – Kazinczy Ferenc levele Helmezy Mihálynak (Széphalom, 1814. április 13.)

²⁹ KAZINCZY, 1901. 482. – Kazinczy Ferenc levele Helmezy Mihálynak (Széphalom, 1814. július 27.)

³⁰ KAZINCZY, 1903. 476. – Kazinczy Ferenc levele Helmezy Mihálynak (Széphalom, 1816. február 11.)

Ez a terv él még 1817 végén is. December 17-én Rummy Károly Györgynek a Lessingek kiadásáról továbbra is úgy ír, mintha az a közeljövőben megtörténne.³¹ Azt tervezi, hogy három „osztályban” jelenteti meg műveit: *Régi Literatura* (antik auktorok), *Új Literatura* (modern szerzők, például Lessing három műve), és *Egyveleg tárgyuak* (leginkább eredeti darabok). Kis Jánosnak³² és Dessewffy Józsefnek³³ egyaránt ezt írja. A folytatás nem valósul meg, de a Lessing-művek kiadásának terve haláláig elkíséri, életében csak az *Emilia Galotti* lát napvilágot. 1825 októberében is így nyilatkozik: „Si foetura gregem suppleverit, Emilia Galottit, Missz Szara Szampszont és Minna von Barnhelmet, Lessingnek három remekjét eresztém ki, ezeket-is a’ Zsibrik nagy bosszantására, de a’ Szemere nagy örömére.”³⁴

A darab végül is legkésőbb jelenik meg Kazinczy három Lessing-fordítása közül, 1842-ben, bár Bajza az *Emilia Galotti* után lelkesen kérte el a másik két darabot is: „Talán még barátimat oda vezérlem, hogy öt hat jó fordítással segíni fognak ’s azon esetre a’ Tekintetes Úr Mis [sic!] Sárját és Minnáját is előre egész bizodalommal kérem.”³⁵ Kazinczy pedig örömet dolgozik a szövegeken: „Emilia Galottit újra letisztáztam, most Sara Sampson és Minna von Barnhelm vannak munkában”,³⁶ és küldi őket: „még e holnapban küldöm Bártfay barátunkhoz az Úr’ számára Miss Sárát és Minnát is, ’s arra kérem az Urat és Stettner barátunkat, hogy mivel ezek, mint Emilia is, a’ letisztázás alatt a’ magok német Origináljokban nem voltak szemeim előtt, vegyék magoknak azt a fáradságot, ’s hasonlítsák össze a’ fordítást az Originálissal, ’s tudassák velem mi kívánja hogy másként adjam.”³⁷

Talán az *Emilia Galotti* munkálatai miatt, vagy más okokból, de Bajza az ajánlat elől kihátrál: „Miss Sárát és Minnát vettem; fogadjá értök a’ Tekintetes Úr szíves köszönetemet. Azt nem tudtam, hogy a Tekintetes Úr ezeket kiadni szándékozik, ’s ha tudám, vakmerő dolog volt volna őket kérnem; ’s minekutána most már értésemre esett, arra kérem a’ Tekintetes Urat, ne fossza-meg magát tőlök”,³⁸ de a mester láthatóan ragaszkodott a két fiatal szerkesztőhöz és munkájukhoz, még némi hízelgéstől sem riadt vissza: „Az én igen becsült és igen szeretett barátom nékem felette kedves dolgot tevé botlásaim’ kimutatásával, valamint Fenyéry barátunk [...] Bár azt nyerhetném meg e’ kettőtől, hogy Miss Sárát ’s Minnát [...] is így vennék bírálásaik alá.”³⁹

Mire azonban az első közös vállalkozást, az *Emilia Galotti* kiadását lebonyolítják, már maga Kazinczy kéri vissza a kéziratot,⁴⁰ és tovább dolgozik rajta. Egy 1830. de-

³¹ „Im Novemb. U. Xber habe ich Lessings drey Chefs d’oeuvre (Emilia Galotti, Miss Sara und Minna v. Barnhelm, Stücke die ewig leben werden, und mehr werth sind, als alle Sudeleyen des nicht genielosen Vielschreibers Kotzebue) umgearbeitet.” KAZINCZY, 1905. 388. – Kazinczy Ferenc levele Rummy Károly Györgynek (Széphalom, 1817. december 17.)

³² KAZINCZY, 1905. 396. – Kazinczy Ferenc levele Kis Jánosnak (Széphalom, 1817. december, 15.)

³³ KAZINCZY, 1905. 398. – Kazinczy Ferenc levele Dessewffy Józsefnek (Széphalom, 1817. december 15.)

³⁴ KAZINCZY, 1909. 440. – Kazinczy Ferenc levele Zádor Györgynek (Ujhely, 1825. október 25.) A levélben emlegetett Zsibrik az ekkorra már Kazinczytól erősen elpártolt Döbrentei Gábor. Erről lásd Váczy János jegyzetét az adott levélhez: KAZINCZY, 1909. 628. Továbbá lásd Zádor György választát Kazinczy levelére: KAZINCZY, 1909. 454. – Zádor György levele Kazinczy Ferencnek (Világosvár, 1825. november 7.)

³⁵ KAZINCZY, 1911. 145. – Bajza József levele Kazinczy Ferencnek (Pest, 1829. november 16.)

³⁶ KAZINCZY, 1911. 186. – Kazinczy Ferenc levele Toldy Ferencnek (Széphalom, 1829. december 31.)

³⁷ KAZINCZY, 1911. 194. – Kazinczy Ferenc levele Bajza Józsefnek (Széphalom, 1830. január 22.)

³⁸ KAZINCZY, 1911. 213–214. – Bajza József levele Kazinczy Ferencnek (Pest, 1830. február 12.)

³⁹ KAZINCZY, 1911. 244. – Kazinczy Ferenc levele Bajza Józsefnek (Széphalom, 1830. március 15.)

⁴⁰ KAZINCZY, 1911. 420. – Kazinczy Ferenc levele Zádor Györgynek (Széphalom, 1830. december 3.)

cember 17-én keltezett, Toldynak írt levélben teljesen elkészültnek mondja a három Lessing-drámát.⁴¹ Ezt tekinthetjük tehát a befejezés időpontjának. Ettől kezdve a dráma már Kazinczytól függetlenül járja saját útját, mind szövegét, mind drámai megjelenését tekintve a változó értékelések bizonytalan útvesztőiben – megítélésében talán új irányjelzőt jelenthet az autentikus szöveg hozzáférhetősége.

Felhasznált irodalom és rövidítések

MTAK Kt Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára
OSZK Kt Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára

FRIED

1996 FRIED István: *Az érzékeny neoklasszicista. Vizsgálódások Kazinczy Ferenc körül*. Sátoraljaújhely–Szeged, Kazinczy Ferenc Társaság, 1996.

JÁNOS-SZATMÁRI

2007 JÁNOS-SZATMÁRI Szabolcs: *Az érzékeny színház. A magyar színjátszás a 18-19. század fordulóján*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeumi Egyesület, 2007.

KAZINCZY

- 1891 KAZINCZY Ferenc: *Kazinczy Ferenc levelezése*. II. kötet. Szerk.: VÁCZY János. Budapest, MTA, 1891. (*Kazinczy Ferenc Összes Művei*)
1901 KAZINCZY Ferenc: *Kazinczy Ferenc levelezése*. XI. kötet. Szerk.: VÁCZY János. Budapest, MTA, 1901. (*Kazinczy Ferenc Összes Művei*)
1903 KAZINCZY Ferenc: *Kazinczy Ferenc levelezése*. XIII. kötet. Szerk.: VÁCZY János. Budapest, MTA, 1903. (*Kazinczy Ferenc Összes Művei*)
1905 KAZINCZY Ferenc: *Kazinczy Ferenc levelezése*. XV. kötet. Szerk.: VÁCZY János. Budapest, MTA, 1905. (*Kazinczy Ferenc Összes Művei*)
1909 KAZINCZY Ferenc: *Kazinczy Ferenc levelezése*. XIX. kötet. Szerk.: VÁCZY János. Budapest, MTA, 1909. (*Kazinczy Ferenc Összes Művei*)
1911 KAZINCZY Ferenc: *Kazinczy Ferenc levelezése*. XXI. kötet. Szerk.: VÁCZY János. Budapest, MTA, 1911. (*Kazinczy Ferenc Összes Művei*)
2009 KAZINCZY Ferenc: *Külföldi Játzószín*. S.a.r.: CZIBULA Katalin – DEMETER Júlia. Debrecen, Egyetemi, 2009.

LESSING

1954 LESSING, Gotthold Ephraim: *Gesammelte Werke. Zweiter Band. Dramen, Dramenfragmente*. Berlin, Aufbau, 1954.

Czibula, Katalin

Ferenc Kazinczy's Translation of *Miss Sarah Sampson* by Lessing

Lessing's *Miss Sara Sampson*, the first example of German domestic tragedy, has become rather a literary curiosity than part of the repertoire of present day theatre. On the other hand, Lessing's other dramas, e.g., *Emilia Galotti*, *Minna von Barnhelm* or *Nathan der Weise* are still considered as the fundamental works of German literature and theatre. According to this

⁴¹ KAZINCZY, 1911. 430. – Kazinczy Ferenc levele Toldy Ferencnek (Széphalom, 1830. december 17.)

paper, *Miss Sara Sampson's* drop from the canon is caused by the changes that took place in the age: the change in the values and in literary forms representing private sphere, especially that of love and marriage. The second part of the paper deals with the circumstances of the Hungarian translation. The translation was published by József Bajza after Kazinczy's death, but the manuscripts survived show relevant differences compared to the version published; thus, the analysis of the original manuscripts reveal a new, practically unknown, translation for us.